

Міністерство освіти і науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
Юридичне відділення

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін:

«Цивільне право», «Цивільне процесуальне право»

на тему:

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ
СУДОМ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ**

Виконала:

студентка групи Пб 41
Скиба Вікторія

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: _____

Шкала коледжу: _____

Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	6
1.1. Поняття, правова природа та значення інституту усиновлення.....	6
1.2. Умови усиновлення та гарантії забезпечення його таємниці.....	10
1.3. Правові наслідки усиновлення та їх значення для судового розгляду..	14
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПІДГОТОВКА СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ.....	17
2.1. Юрисдикція, підсудність та процесуальні вимоги до заяви про усиновлення.....	17
2.2. Процесуальні дії суду та учасників на стадії підготовки справи до розгляду.....	20
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ.....	24
3.1. Специфіка судового розгляду та предмет доказування в порядку окремого провадження.....	24
3.2. Судове рішення у справах про усиновлення: процесуальні вимоги, зміст та законна сила.....	27
ВИСНОВКИ.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання долі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, залишається вкрай актуальним для будь-якої країни. Як проголошено у Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, для повного і гармонійного розвитку своєї особистості дитина потребує любові та розуміння. Вона повинна, за можливості, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків в атмосфері любові, моральної та матеріальної забезпеченості. Міжнародні стандарти наголошують, що малолітня дитина не повинна розлучатися зі своєю матір'ю, за винятком випадків, коли існують надзвичайні обставини [1].

Згідно з положеннями Конституції України, держава бере на себе зобов'язання забезпечити охорону та всебічний захист прав дітей. Відтак, її першочерговим обов'язком є створення належних умов для виховання дітей та сприяння їх усиновленню. Це покликано забезпечити дитину можливістю вирости в сімейному оточенні, отримати турботу, захист та піклування, а також набутти встановлених прав та обов'язків щодо своїх усиновлювачів. Збереження сімейних відносин, формування міцних взаємин між батьками та дітьми, гарантування дотримання інтересів дитини є головними пріоритетами державної політики.

Варто відзначити, що кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на жаль, зростає. Особливої гостроти ця проблема набула в сучасних умовах, коли через об'єктивні трагічні події багато дітей втрачають своє конституційне право на сімейне виховання. Завданням держави є максимальний процесуальний та матеріальний захист інтересів таких дітей. Для забезпечення реалізації цих прав в Україні функціонує інститут усиновлення, який визнаний пріоритетною сімейною формою влаштування дітей. Усиновлення завжди проводиться у найвищих інтересах дитини для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя. Відповідно до ч. 3 ст. 52 Конституції України, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається безпосередньо на державу [2].

Створення процесуальних умов для того, щоб кожна дитина мала можливість виростати в сім'ї, вимагає чіткого правового механізму. Дослідження цієї тематики є важливим для розуміння та вдосконалення процедури усиновлення, а також для виявлення та вирішення тих проблем у правозастосуванні, які виникають під час судового розгляду.

Ступінь наукової розробки теми. Різні аспекти, пов'язані з усиновленням та процесуальними особливостями розгляду судом відповідних справ, були предметом ґрунтовного дослідження таких науковців, як О. С. Бурлака, Н. В. Волкова, К. Г. Домбровський, О. О. Коваленко, Л. А. Ольховик, В. І. Микитин, Т. А. Стоянова, Л. М. Токарчук, Я. С. Тубольцева та ін. Проте динаміка змін процесуального законодавства вимагає подальшого аналізу.

Метою курсової роботи є розкриття теоретичних та практичних аспектів процесуальних особливостей розгляду справ про усиновлення в порядку цивільного судочинства.

Визначена мета обумовила виконання таких **завдань**:

- дослідити поняття, правову природу та значення інституту усиновлення;
- охарактеризувати умови усиновлення та гарантії забезпечення його таємниці;
- з'ясувати правові наслідки усиновлення та їх значення для судового розгляду;
- проаналізувати критерії визначення юрисдикції, підсудності та процесуальні вимоги до заяви про усиновлення;
- розкрити сутність процесуальних дій суду та учасників на стадії підготовки справи до розгляду;
- з'ясувати специфіку судового розгляду та предмет доказування в порядку окремого провадження;
- охарактеризувати процесуальні вимоги до судового рішення у справах про усиновлення, його зміст та законну силу.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі усиновлення, а також закономірності процесуального регулювання розгляду судами справ цієї категорії.

Предмет дослідження – організаційно-правові засади регулювання інституту усиновлення, норми матеріального та процесуального права, які регламентують порядок судового розгляду таких справ, а також актуальна практика їх застосування.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано норми Сімейного та Цивільного процесуального кодексів України. Системно-структурний метод дозволив дослідити стадії судового розгляду як єдиний механізм. Аналітичний метод застосовано для вивчення матеріалів судової практики.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття, правова природа та значення інституту усиновлення

Відповідно до положень частини 1 статті 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України), сутність усиновлення зводиться до прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина. Важливою умовою є те, що такий акт здійснюється виключно на підставі відповідного рішення суду, за винятком окремих специфічних випадків (зокрема, усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за її межами, що регулюється ст. 282 СК України) [3].

У юридичній науці існують різні підходи до визначення поняття «усиновлення». Так, К. Г. Домбровський розглядає усиновлення насамперед через призму судового акта. Він доходить висновку, що це безпосередньо рішення суду про прийняття дитини у сім'ю на правах сина або дочки, що породжує взаємні права та обов'язки як для дорослих, так і для дитини, яка при цьому назавжди втрачає статус сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування [4, с. 56].

Своєю чергою, О. В. Розгон характеризує усиновлення як особливий юридичний акт, головним наслідком якого є те, що відносини між дитиною та її новими батьками (усиновлювачами) встановлюються не тимчасово, а назавжди. Саме з огляду на таку фундаментальність і незворотність наслідків законодавцем закріплено імперативну вимогу: процес усиновлення не може відбуватися лише за заявою особи, а вимагає обов'язкового судового контролю та ухвалення рішення судом [5, с. 94].

Головна мета, яку переслідує інститут усиновлення, полягає у забезпеченні турботи про дітей, які втратили біологічних батьків або з інших об'єктивних обставин були позбавлені батьківського піклування. Водночас, як слушно зауважує В. І. Микитин, правова природа усиновлення відповідає також і життєвим інтересам самих усиновителів. Цей інститут надає можливість особам,

які не мають власних дітей, реалізувати природні почуття любові, задовольнити потребу в батьківстві чи материнстві. Звідси впливає фундаментальний принцип добровільності: усиновлення здійснюється лише тоді, коли кандидати виявляють свідоме бажання виховувати дітей та піклуватися про них [6, с. 70].

Суб'єктами у відносинах, пов'язаних із усиновленням, виступають безпосередньо усиновлювачі та самі усиновлені. Варто підкреслити, що українське законодавство стоїть на засадах рівності і не передбачає жодних обмежень для усиновлення за ознаками раси, національності чи релігійних переконань.

Згідно з Конституцією України, держава несе пряму відповідальність за утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Крім того, спеціальним Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» встановлено комплекс правових, організаційних та соціальних гарантій державної підтримки. Статус такої дитини визначається згідно із чіткою законодавчою процедурою і надає їй право на повне державне забезпечення та пільги. Зокрема, після фактичної втрати батьківського піклування місцева служба у справах дітей зобов'язана протягом двох місяців підготувати необхідний пакет документів, який офіційно підтверджує цей статус.

Окрему категорію становлять особи із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. До них належать повнолітні громадяни у віці від 18 до 23 років, які до досягнення повноліття втратили батьків (померли або загинули) або були віднесені до відповідної пільгової категорії за інших обставин.

За своєю сутністю усиновлення є надзвичайно складним процесом, що охоплює тісно переплетені психологічні та юридичні аспекти. З одного боку, в центрі уваги перебуває благополуччя дитини, а з іншого – усвідомлення самими усиновлювачами всіх викликів. Цей процес вимагає успішної адаптації дитини до нового середовища, встановлення психологічного взаєморозуміння, а також

забезпечення всебічного розвитку дитини – фізичного, інтелектуального та духовного.

Однією з ключових юридичних умов усиновлення є обов'язкова наявність офіційного документа, що беззаперечно підтверджує припинення батьківських прав біологічних батьків щодо дитини. Такими документами можуть бути свідоцтва про смерть батьків, судові рішення про позбавлення їх батьківських прав або інші правові акти, що встановлюють відповідну обставину. При цьому чинне законодавство не встановлює жодних кількісних обмежень щодо того, скількох дітей може усиновити одна особа чи подружжя. Закон враховує, що усиновлювач може вже мати власних кровних дітей або планувати їх народження у майбутньому.

З метою максимального захисту прав дитини та забезпечення їй стабільного середовища, законодавець встановлює інститут переважного права на усиновлення. Відповідно до ст. 213 СК України, у ситуації, коли кілька осіб виявили бажання усиновити одну й ту саму дитину, перевага надається громадянину України за наявності певних обставин: якщо дитина вже виховується в його сім'ї; якщо він є чоловіком матері (або дружиною батька) дитини; якщо особа усиновлює одразу кількох дітей, які є між собою братами та сестрами, або якщо особа є родичем дитини. Крім того, загальне переважне право на усиновлення завжди надається подружжю перед одинокими особами [3].

Цікавою особливістю українського сімейного законодавства, що відображає світову правову практику, є можливість усиновлення не лише малолітніх чи неповнолітніх дітей, а й повнолітніх осіб. Хоча підстави для цього можуть бути різними, вони повинні суворо відповідати загальним принципам інституту усиновлення.

Умови усиновлення повнолітніх деталізовані у постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3. Суд роз'яснив, що таке усиновлення допускається виключно у виняткових випадках, насамперед тоді, коли повнолітня особа є сиротою або була позбавлена батьківського піклування ще до досягнення 18 років. З огляду на винятковість такої процедури, суди під

час розгляду справ зобов'язані ретельно встановлювати додаткові обставини, зокрема доводити саму необхідність саме усиновлення та об'єктивну неможливість оформлення іншого правового зв'язку (наприклад, через складення заповіту). Суди повинні перевіряти справжні наміри сторін: звернення із заявою про усиновлення повнолітнього не повинно приховувати бажання досягти інших правових наслідків, окрім суто юридичного оформлення родинного зв'язку. Крім того, хоча закон не забороняє усиновлювати повнолітніх тим особам, які вже мають власних дітей, суд має обов'язково зважати на цей факт, оскільки це безпосередньо впливає на спадкові права рідних дітей. Зрештою, у кожному конкретному випадку суд наділений правом враховувати будь-які інші значущі обставини [7].

Надзвичайно важливим аспектом інституту усиновлення є суворі заборона будь-якої посередницької та комерційної діяльності щодо влаштування дітей у сім'ї громадян України чи іноземців. Національне законодавство повністю виключає підприємницьку діяльність у цій чутливій сфері.

На неприпустимості отримання комерційної вигоди з процесу усиновлення наголошують і міжнародні акти. Так, стаття 32 Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (1993 р.) імперативно забороняє будь-якій особі отримувати невинуватну фінансову чи іншу вигоду від діяльності, пов'язаної з усиновленням. Допускається лише компенсація обґрунтованих витрат і видатків, включаючи розумні професійні гонорари фахівцям. Крім того, Конвенція вимагає від держав-учасниць забезпечити криміналізацію діянь, пов'язаних із торгівлею дітьми у процесі усиновлення [8].

Аналогічна антикомерційна норма закріплена і в статті 24 Закону України «Про охорону дитинства» [9]. Водночас слід розмежовувати заборонену комерційну діяльність та законну діяльність органів опіки і піклування чи інших державних установ. Дії уповноважених органів щодо виявлення та влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, не вважаються незаконним посередництвом, оскільки це є їхнім прямим державним обов'язком у межах визначеної компетенції.

1.2. Умови усиновлення та гарантії забезпечення його таємниці

Нормативне регулювання процедури усиновлення в Україні, окрім кодифікованих актів, здійснюється спеціальним Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008 року [10].

Процес усиновлення має беззаперечно відповідати встановленій у сімейному законодавстві меті – забезпеченню належного сімейного виховання, а також гармонійного духовного і фізичного розвитку дитини. Реалізація цієї мети можлива виключно за умови неухильного дотримання правил, які чітко регламентовані національним сімейним законодавством та міжнародними нормативно-правовими актами.

Законодавцем передбачені чіткі умови усиновлення – тобто нормативно закріплені в сімейному законодавстві вимоги, дотримання яких є обов'язковим для законного здійснення процедури. Досліджуючи цей інститут, Т. А. Стоянова пропонує класифікувати ці умови за кількома критеріями. Залежно від характеру застосування, умови поділяються на обов'язкові (які застосовуються в усіх без винятку випадках, незалежно від суб'єктного складу чи віку осіб) та факультативні (вимоги, дотримання яких потрібне лише за специфічних обставин конкретної справи). Водночас, залежно від того, до якого саме суб'єкта висуваються вимоги, дослідниця розмежовує їх на три групи: вимоги безпосередньо до особи, яку усиновлюють; вимоги до особи, яка бажає стати усиновлювачем; а також необхідність отримання обов'язкової згоди від визначеного кола осіб [11, с. 8-9].

З метою гарантування належних умов проживання дитини в новій сім'ї, законодавцем передбачено поглиблений відбір кандидатів в усиновлювачі шляхом встановлення до них суворих вимог. За загальним правилом сімейного законодавства, усиновлювачем може бути виключно повністю дієздатна особа віком не молодше 21 року. Оскільки процес здійснюється в інтересах дитини,

кандидат повинен мати об'єктивну здатність забезпечити її виховання та повноцінний розвиток.

Виняток щодо вікового цензу встановлюється лише для тих ситуацій, коли усиновлювач є родичем дитини (наприклад, тіткою або дядьком). У такому випадку закон дозволяє бути усиновлювачем особі, молодшій за 21 рік, але не молодшій за 18 років, оскільки саме з моменту повноліття фізична особа набуває повної цивільної дієздатності. Крім того, існує імперативна вимога щодо різниці у віці: особа, яка бажає усиновити, повинна бути старшою за дитину не менше ніж на 15 років.

Слід відзначити певні обмеження щодо сімейного статусу. Наприклад, якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, який не перебуває з цією матір'ю в зареєстрованому шлюбі, хіба що суд встановить факт їхнього спільного проживання і прийме відповідне рішення в інтересах дитини. Аналогічно, якщо дитина має лише батька, її не може усиновити жінка, з якою батько не перебуває у шлюбних стосунках. Разом з тим, якщо дитина втратила правовий зв'язок зі своїм єдиним біологічним батьком чи матір'ю через процедуру усиновлення, то новим усиновлювачем може бути як самотній чоловік, так і самотня жінка. Вичерпний перелік осіб, які за жодних обставин не можуть бути усиновлювачами (через стан здоров'я, позбавлення батьківських прав, судимість тощо), прямо визначений у ст. 212 СК України.

Фундаментальною умовою, згідно з положеннями ч. 1 ст. 217 СК України, є надання добровільної згоди біологічних батьків дитини. Важливо, що така згода може бути висловлена лише після того, як дитина досягне двомісячного віку, і обов'язково має бути письмово посвідчена нотаріусом. У ситуації, коли біологічні матір чи батько самі є неповнолітніми, закон вимагає додатково отримати згоду і від їхніх власних батьків. При цьому мати або батько дитини наділені правом відкликати свою згоду в будь-який момент до набрання законної сили відповідним рішенням суду про усиновлення.

Процедура усиновлення також вимагає обов'язкового отримання згоди самої дитини, якщо її вік та рівень розвитку дозволяють висловити своє

ставлення. Така згода надається у формі, що відповідає віковим особливостям дитини. Принципово важливим є те, що дитина дає згоду не на факт усиновлення загалом, а на її усиновлення конкретною визначеною особою чи особами. Перед цим дитину обов'язково інформують про майбутні правові наслідки такого кроку. Якщо ж дитина в силу свого віку (наприклад, немовля) не може висловити свою думку, її згода не вимагається. Також діє загальне правило щодо неподільності сімейних зв'язків: рідні брати і сестри, які перебувають на обліку, як правило, не можуть бути роз'єднані при влаштуванні в нові сім'ї.

Законодавство (ст. 219 СК України) чітко визначає вичерпні підстави, за яких суд має право провести усиновлення без згоди біологічних батьків. Це допускається у випадках, коли батьки:

- невідомі;
- позбавлені батьківських прав щодо цієї дитини;
- визнані судом недієздатними або безвісно відсутніми;
- протягом двох місяців після народження не забрали дитину з пологового будинку (за умови оформлення запису в Книзі реєстрації народжень згідно зі ст. 135 СК України);
- понад шість місяців не проживають разом з дитиною, без поважних причин ігнорують обов'язки щодо її виховання та утримання, не виявляють до неї жодної батьківської уваги та турботи [3].

Окрім цього, якщо усиновлювачем виступає лише один із подружжя, обов'язково вимагається письмова, нотаріально засвідчена згода іншого з подружжя. Проте ч. 2 ст. 220 СК України дозволяє обійтися без такої згоди, якщо інший з подружжя визнаний недієздатним, безвісно відсутнім або якщо існують інші обставини, що мають істотне значення [3]. Якщо над дитиною попередньо було встановлено опіку чи піклування, вимагається згода відповідного опікуна (піклувальника), а якщо дитина перебуває в закладі охорони здоров'я чи освітньому закладі – згода керівництва цього закладу.

Окремим і надзвичайно важливим інститутом є таємниця усиновлення, врегульована ст. 226 СК України. Відповідно до її приписів, особа, яка має намір

стати усиновлювачем, наділяється правом на збереження в таємниці факту свого перебування на обліку, процесу пошуку дитини, самого факту подання заяви до суду та ухвалення судового рішення. Своєю чергою, усиновлена дитина має право на таємницю факту свого усиновлення, у тому числі і від самої себе. Водночас після досягнення чотирнадцятирічного віку особа наділяється правом вільно отримати всю інформацію щодо власного усиновлення [3].

Як слушно зауважує Л. А. Ольховик, таємницю усиновлення слід розглядати у двох площинах: як таємницю від суспільства (сторонніх осіб) та як таємницю від самого усиновленого. Збереження таємниці від суспільства є фундаментальним для спокою сім'ї, оскільки це приватна сфера життя. Що ж до розкриття правди дитині, то таємниця повинна зберігатися до того моменту, коли дитина буде психологічно готова її почути. Хоча законодавство і встановлює 14-річний вік як рубіж для отримання інформації, усиновлювачам варто ставитися до цього вкрай обережно, оскільки в складний підлітковий період дитина може бути не готовою до сприйняття таких фактів [12, с. 241].

Приймаючи дитину до своєї сім'ї, усиновлювачі здебільшого бажають зберегти цей факт у таємниці саме перед дитиною. Для забезпечення цієї мети закон встановлює ряд спеціальних правових механізмів:

1. За бажанням заявника суд може ухвалити рішення про запис його у Книзі реєстрації народжень як біологічної матері або батька. Якщо ж усиновлюється дитина віком від семи років, для внесення такого запису обов'язково вимагається її особиста згода (відповідно до ст. 229 СК України).

2. Усиновлювач має право просити суд змінити місце народження, а також дату народження дитини (однак дата може бути змінена в межах не більше ніж шести місяців, згідно зі ст. 230 СК України).

3. Якщо усиновлювачами виступають одночасно жінка та чоловік, які записуються батьками, прізвище та по батькові дитини змінюються автоматично. Ім'я дитини також може бути змінено за їхньою заявою, але за загальним правилом на це вимагається згода дитини. Винятком є ситуації, коли дитина вже тривалий час проживає у цій сім'ї та фактично звикла до нового

імені. Якщо батьком записується лише чоловік-усиновлювач, відповідно змінюється по батькові дитини (ст. 231 СК України).

1.3. Правові наслідки усиновлення та їх значення для судового розгляду

Правові наслідки усиновлення в Україні охоплюють широкий спектр фундаментальних змін у правовому статусі всіх учасників цього процесу. Основні з них закріплені у ст. 232 СК України. За загальним правилом, з моменту здійснення усиновлення остаточно припиняються будь-які особисті та майнові права і обов'язки між біологічними батьками та усиновленою особою, а також між цією дитиною та всіма іншими її кровними родичами за походженням [3].

Досліджуючи сутність цього правила, З. В. Ромовська наголошує, що усиновлення має подвійний трансформаційний правовий ефект. З одного боку, воно повністю припиняє особисті й майнові відносини між дитиною, її кровними батьками та родичами. З іншого боку, воно одночасно породжує комплекс нових особистих та майнових прав і обов'язків між усиновленим та усиновлювачем, а також родичами останнього. Усиновлювачі автоматично набувають повноцінного правового статусу матері чи батька дитини, навіть якщо на певному етапі в актовому записі про народження вони ще не будуть офіційно вписані як її батьки [13, с. 454].

Отже, у разі набрання законної сили судовим рішенням про усиновлення, сімейні відносини виникають не лише безпосередньо між усиновлювачем та особою, яку усиновляють, а поширюються на всіх інших членів сім'ї та родичів усиновлювача. Водночас правові відносини з кровними батьками розриваються повністю, навіть тоді, коли усиновителем виступає лише одна особа, і незалежно від того, чи внесені нові дані до актового запису.

Проте із цього жорсткого правила існують законодавчі винятки. Так, якщо усиновлення дитини здійснюється однією особою, правовий зв'язок може бути збережений. За бажанням біологічної матері її права та обов'язки зберігаються, якщо усиновлювачем є чоловік. Аналогічно, за бажанням біологічного батька

зв'язок зберігається, якщо усиновлювачем виступає жінка. За таких обставин за відповідним біологічним матір'ю чи батьком повністю залишаються усі права і обов'язки, засновані на факті материнства чи батьківства. Слід наголосити, що це питання суд повинен розглянути за окремою заявою матері або батька одночасно із розглядом основної заяви про усиновлення. Іншим винятком є ситуація, передбачена законодавцем у ч. 2 ст. 232 СК України, коли після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з недієздатною особою другий з батьків вступає у повторний шлюб, і його новий чоловік чи дружина бажає усиновити дитину. У такому разі баба чи дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, а також рідні брати і сестри наділяються правом подати до суду заяву про збереження між ними та усиновленою дитиною правового зв'язку [3].

Метою закріплення останнього положення є, насамперед, захист дитини від додаткового стресу. Оскільки дитина вже знайома зі своїми родичами і може бажати продовжувати спілкування з ними, такий крок мінімізує психологічну травму. По-друге, це зменшує біль від втрати рідної людини для самих родичів та надає їм легальну можливість зберегти спілкування. Крім особистісного аспекту, ця норма зберігає ще й важливі майнові права. Наприклад, у разі смерті діда чи баби за походженням, такий усиновлений матиме право спадкувати за правом представлення, а в разі смерті брата чи сестри – як спадкоємець другої черги. Відповідно, і родичі за походженням зберігають право на спадкування після усиновленого на загальних підставах згідно зі ст. 1260 ЦК України.

У випадках, прямо визначених законом, за дитиною також зберігаються раніше набуті майнові права. Йдеться про право на пенсію, інші соціальні виплати чи відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які були призначені дитині до факту її усиновлення відповідно до ст. 234 СК України.

Усі вищезазначені матеріально-правові наслідки мають визначальне значення під час судового розгляду справи в порядку окремого провадження. Специфіка полягає насамперед у тому, що, оскільки усиновлення назавжди розриває правовий зв'язок з біологічною родиною, суд зобов'язаний з особливою

ретельністю перевірити, чи дійсно таке кардинальне втручання відповідає найвищим інтересам дитини. Суд з'ясовує справжні мотиви заявника, щоб не допустити фіктивного усиновлення, коли метою є, наприклад, лише отримання соціальних виплат чи житла.

Крім того, під час судового засідання суддя зобов'язаний роз'яснити всі правові наслідки, тобто припинення старих та виникнення нових обов'язків, як самим заявникам-усиновлювачам, так і дитині, якщо вона досягла віку та рівня розвитку, що дозволяє усвідомити ці наслідки. Якщо у справі беруть участь біологічні батьки, що надають згоду, суд також з'ясовує, чи усвідомлюють вони безповоротну втрату батьківських прав. Також, якщо баба, дід, брати чи сестри подають заяву про збереження правового зв'язку, суд зобов'язаний долучити її до матеріалів справи, дослідити ці обставини в судовому засіданні та оцінити, чи відповідатиме задоволення такої заяви інтересам дитини.

Зрештою, усі правові наслідки повинні знайти своє точне відображення в резолютивній частині судового рішення. Суд не лише задовольняє заяву про усиновлення, а й окремими пунктами вирішує питання щодо зміни прізвища, імені, по батькові дитини, внесення змін до актового запису про народження, а також прямо вказує на збереження правового зв'язку з певними родичами, якщо такі заяви були задоволені в процесі розгляду.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПІДГОТОВКА СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

2.1. Юрисдикція, підсудність та процесуальні вимоги до заяви про усиновлення

Зважаючи на цивільно-процесуальні особливості справ про усиновлення, необхідно насамперед наголосити на обов'язковій наявності низки процесуальних передумов, які дають особі право звернутися до суду. До таких базових умов належить наявність в особи цивільної процесуальної правоздатності та повної дієздатності, дотримання правил предметної та суб'єктної юрисдикції, наявність у заявників безпосередньої юридичної заінтересованості, неухильне дотримання правил територіальної підсудності, а також належне оформлення безпосередньо самої заяви про усиновлення, що передбачає оплату судового збору та подання необхідної кількості копій документів для всіх заінтересованих осіб.

Досліджуючи правову природу таких справ, Т. Ц. Стоянова акцентує увагу на важливій процесуальній особливості. На відміну від позовного провадження, відкриття провадження у справах про усиновлення не тягне за собою таких матеріально-правових наслідків, як початок чи переривання перебігу строків позовної давності. Це пов'язано з тим, що до особистих немайнових сімейних правовідносин позовна давність за загальним правилом не застосовується. Крім того, неможливість застосування цих строків зумовлена самою природою справ окремого провадження: суд не захищає порушене чи оспорюване право, а лише юридично підтверджує факт наявності підстав для встановлення усиновлення [11, с. 10].

Законодавцем чітко визначено правила територіальної підсудності для цієї категорії справ. Відповідно до статті 310 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка позбавлена батьківського піклування, повинна подаватися до суду виключно за місцем проживання цієї дитини чи особи [14].

Варто зауважити, що СК України не містить єдиної узагальнюючої норми, яка б консолідувала абсолютно всі умови, необхідні для реалізації процедури усиновлення. Відповідні вимоги розпорошені у різних нормах глави 18 СК України. Зокрема, принциповою є вимога, закріплена у ст. 223 СК України, яка зобов'язує особу, що бажає усиновити дитину, подавати відповідну заяву до суду виключно особисто. Подання такої заяви через представника за довіреністю законом категорично заборонено. При цьому особа наділяється правом відкликати свою заяву в будь-який момент до набрання рішенням суду законної сили.

Звертаючись до суду, особа набуває процесуального статусу заявника. Заявник є головним ініціатором цивільної справи, має безпосередню заінтересованість у позитивному результаті, а судові рішення кардинально змінює його особистий правовий статус. Як зазначає Я. С. Тубольцева, у статусі такого заявника можуть виступати особа, з якою біологічний батько чи матір дитини перебуває у зареєстрованому шлюбі, особа, яка не перебуває у шлюбі та проживає сама, особа, яка не перебуває у шлюбі, але проживає з кимось однією сім'єю у фактичному шлюбі, подружжя спільно, родичі дитини, а також її опікун або піклувальник [15, с. 134].

Оцінюючи імперативну вимогу законодавця щодо особистого подання заяви, Л. М. Токарчук вважає її абсолютно обґрунтованою з огляду на специфіку сімейних відносин. По-перше, кандидат в усиновлювачі, приймаючи таке доленосне рішення, прагне створити або збільшити сім'ю, а право на сім'ю за своєю правовою природою належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини, тому їх не можна делегувати представнику. По-друге, відносини усиновлення безпосередньо створюють сім'ю, члени якої набувають взаємних глибоких особистих немайнових прав та обов'язків [16, с. 232].

Процесуальні вимоги до форми та змісту заяви про усиновлення детально регламентовані ст. 311 ЦПК України. Заява обов'язково повинна містити найменування суду, до якого вона подається, ім'я та місце проживання самого

заявника, прізвище, ім'я, по батькові та вік дитини, яку мають намір усиновити, місце її фактичного проживання, а також актуальні відомості про стан її здоров'я. Крім того, заява може містити процесуальні клопотання заявника щодо зміни прізвища, імені, по батькові, дати та місця народження дитини, а також пропозицію щодо запису заявника у документах як матері або батька.

Законодавцем також визначено обов'язковий перелік документів та додатків, які мають супроводжувати заяву про усиновлення дитини. До них належать копія свідоцтва про шлюб та нотаріально засвідчена письмова згода другого з подружжя у випадку, якщо дитину усиновлює лише один із подружжя. Обов'язковими також є медичний висновок уповноваженої установи про стан здоров'я самого заявника, довідка з офіційного місця роботи із зазначенням розміру заробітної плати або завірена копія декларації про доходи, а також документ, що підтверджує наявність у заявника права власності або права законного користування житловим приміщенням. Додатково можуть подаватися інші документи, якщо це прямо визначено законом.

Якщо усиновлювачами виступають іноземці або особи без громадянства, які постійно проживають за межами України, до заяви висуваються посилені вимоги. Окрім вищевказаних документів, вони зобов'язані надати дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади України, офіційний висновок компетентного органу своєї держави про умови їхнього життя та здатність бути усиновлювачами, дозвіл на в'їзд та постійне проживання усиновленої дитини в їхній країні. Важливим документом є і нотаріально оформлене зобов'язання про те, що вони надаватимуть українським дипломатичним установам за кордоном регулярну інформацію про стан дитини та забезпечуватимуть можливість спілкування з нею [14].

Системний аналіз вимог чинного законодавства дозволяє стверджувати, що для розгляду справи про усиновлення громадянами України необхідною передумовою є обов'язкове проходження державного обліку кандидатів в усиновлювачі. Відсутність у заявника факту перебування на такому обліку унеможливорює розгляд справи, оскільки суд не зможе отримати ключовий

документ – офіційний висновок органу опіки та піклування про доцільність усиновлення. Процесуальним наслідком відсутності такого обліку та відповідних документів є залишення заяви без руху або її повернення судом.

Безпосередній облік громадян України, які постійно проживають на території держави і мають намір усиновити дитину, ведеться місцевою службою у справах дітей. У ситуації, коли дитину усиновлює подружжя, служба приймає від них спільну заяву про взяття на облік. Якщо один із подружжя з об'єктивних причин не може особисто з'явитися до служби, інший з подружжя має право подати його заяву, але вона повинна бути обов'язково нотаріально засвідченою.

Проте, незважаючи на можливості подання заяв до адміністративних органів одним із подружжя, судовий процес має свою жорстку специфіку. Розгляд справ про усиновлення за участю подружжя передбачає процесуальну множинність осіб на стороні заявника. Закон імперативно вимагає, щоб обидва з подружжя брали особисту участь у судовому засіданні. Розгляд справи та ухвалення рішення за відсутності одного з них є грубим порушенням процесуальних норм, що може стати безумовною підставою для скасування судового рішення в апеляційному порядку.

2.2. Процесуальні дії суду та учасників на стадії підготовки справи до розгляду

Підготовчий етап цивільних справ щодо усиновлення громадянами України безпосередньо спрямований на створення належних умов для всебічного та своєчасного розгляду таких справ. До ключових завдань цієї стадії належить встановлення суті правовідносин, перевірка та переконання суду у відсутності спору про право, визначення предмета доказування та обсягу необхідних доказів. Крім того, на цьому етапі суд з'ясовує коло осіб, які обов'язково мають брати участь у справі, вживає заходів для забезпечення їхньої явки на попереднє та судові засідання, а також вирішує процесуальні питання щодо необхідності об'єднання чи роз'єднання заявлених вимог.

Процесуальний порядок підготовки справ про усиновлення до розгляду регламентовано ст. 312 ЦПК України. За змістом цієї норми, суддя під час підготовки справи до розгляду в обов'язковому порядку вирішує питання про залучення до участі в ній відповідного органу опіки та піклування у процесуальному статусі заінтересованої особи. Сама ж стадія підготовки розпочинається з моменту постановлення суддею ухвали про відкриття провадження у справі і триває аж до моменту постановлення ухвали про призначення справи до судового розгляду по суті.

У судовій практиці та наукових колах досить часто виникає дискусійне питання щодо обов'язковості проведення підготовчого засідання у справах цієї категорії. Загальновідомо, що справи окремого провадження розглядаються судом із дотриманням загальних правил цивільного судочинства, за винятком положень щодо змагальності сторін та меж судового розгляду. Згідно з ч. 1 ст. 196 ЦПК України, для виконання завдань підготовчого провадження у кожній справі, що розглядається за правилами загального позовного провадження, обов'язково проводиться підготовче засідання. Разом з тим, загальні положення процесуального закону прямо не встановлюють обов'язковості проведення такого засідання саме для справ окремого провадження.

Проте логіка закону базується на тому, що обов'язковість підготовчого засідання впливає із самих завдань підготовчого провадження, визначених ч. 1 ст. 189 ЦПК України. За окремими винятками, ці завдання повинні повноцінно вирішуватися і під час підготовки справ про усиновлення. Йдеться про з'ясування обставин справи, що підлягають установленню, остаточне визначення кола учасників судового процесу, зібрання необхідних доказів, визначення порядку розгляду справи, вирішення заявлених відводів та вчинення інших необхідних дій. Тотожність наведених процесуальних завдань дає обґрунтовані підстави вважати, що проведення підготовчого засідання у справах про усиновлення має бути обов'язковим.

Важливою процесуальною дією на цьому етапі є отримання висновку органу опіки та піклування. Відповідно до ч. 2 ст. 312 ЦПК України, цей орган

зобов'язаний подати до суду офіційний висновок про доцільність усиновлення та його відповідність найвищим інтересам дитини. Проте у правозастосовній практиці спостерігається певна колізія між цією нормою ЦПК України та положеннями урядового Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей. Згідно з нормами цього Порядку, такий висновок видається не безпосередньо суду, а особисто кандидатам в усиновлювачі під розписку для подальшого самостійного подання його до суду. Аналізуючи цю ситуацію, О. О. Коваленко доходить висновку, що фактично зазначені висновки до суду надають як органи опіки та піклування, так і служби у справах дітей, тоді як усі інші необхідні документи, як правило, акумулюються та подаються безпосередньо заявниками у справі [17].

Досліджуючи стадію підготовки справи до розгляду, М. М. Ясинок акцентує увагу на конкретному переліку процесуальних дій судді. Науковець зазначає, що суд зобов'язаний перевірити факт перебування усиновлювачів на відповідному державному обліку осіб, які бажають усиновити дитину. Крім того, суддя перевіряє наявність судових рішень або інших документів, які підтверджують, що біологічні батьки дитини померли, визнані безвісно відсутніми чи недієздатними, є невідомими, або ж підтверджують факт того, що вони не забрали дитину з пологового будинку протягом двох місяців після народження. Важливим етапом є також перевірка наявності письмової, нотаріально посвідченої згоди іншого з подружжя на усиновлення, а у разі встановлення над дитиною опіки чи піклування – згоди відповідного опікуна або піклувальника. Окремо досліджується наявність згоди закладу охорони здоров'я або закладу освіти, де тимчасово перебуває дитина, яка залишилася без батьків. Зрештою, суд з'ясовує наявність офіційного статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, який надається уповноваженою Службою у справах дітей [18, с. 570]. Усі ці дії спрямовані на формування повноцінної доказової бази ще до початку розгляду справи по суті.

На завершення слід зазначити про ще одну процесуальну особливість, яка відрізняє підготовче провадження у справах про усиновлення від класичного

позовного провадження. За правилами ст. 200 ЦПК України, у позовному провадженні допускається ухвалення остаточного судового рішення безпосередньо під час підготовчого засідання, якщо має місце відмова від позову або його визнання відповідачем. Оскільки ж у справах окремого провадження об'єктивно відсутній спір про право, а отже, немає сторін із протилежними інтересами, ухвалення рішення про задоволення заяви про усиновлення на стадії підготовчого засідання є процесуально неможливим. Справа про усиновлення обов'язково повинна бути призначена до повноцінного судового розгляду.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ

3.1. Специфіка судового розгляду та предмет доказування в порядку окремого провадження

Процесуальний закон (ч. 4 ст. 293 ЦПК України) встановлює особливий склад суду для розгляду заяв про усиновлення: такі справи розглядаються судом колегіально у складі одного професійного судді та двох присяжних. Крім того, за правилами ч. 3 ст. 313 ЦПК України, у випадках, прямо визначених Сімейним кодексом, та з метою забезпечення таємниці усиновлення суд зобов'язаний розглядати таку справу у закритому судовому засіданні [14].

Щодо колегіального розгляду справ цієї категорії, Н. В. Волкова слушно звертає увагу на їхню підвищену складність. Оскільки під час розгляду вирішується доля дитини, визначається її майбутнє життя в новій сім'ї та здійснюється захист фундаментальних прав, залишення колегіального формату розгляду є безперечно виправданим. Такий підхід дозволяє більш повно забезпечити дотримання найкращих інтересів дитини. Водночас науковці відзначають, що участь присяжних у цивільному судочинстві часто має здебільшого формальний характер. На практиці присяжні не завжди виконують покладені на них законодавством завдання повною мірою і схильні керуватися не стільки нормами права, скільки власними внутрішніми переконаннями, що ґрунтуються на їхньому життєвому досвіді [19, с. 279]. З огляду на це, Н. В. Волкова та І. Яніцька висловлюють думку про доцільність збереження колегіального розгляду, але зі зміною складу: без участі присяжних, виключно у складі трьох професійних суддів [20, с. 44].

Разом з тим, варто звернути увагу на наявність певних процесуальних протиріч у нормах ЦПК України щодо закритого розгляду. Відповідно до ч. 7 ст. 7 ЦПК України, розгляд у закритому судовому засіданні проводиться тоді, коли відкритий розгляд може призвести до розголошення таємної інформації, або ж за відповідним клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці

усиновлення. Зі змісту цієї загальної норми випливає, що закритий розгляд ініціюється саме за клопотанням заявників. Проте спеціальна норма ч. 3 ст. 313 ЦПК України покладає на суд прямий обов'язок з власної ініціативи розглядати справу закрито у випадках, визначених СК України. Парадокс полягає в тому, що Сімейний кодекс не містить прямого переліку випадків, коли справи про усиновлення мають розглядатися саме закрито. Судова практика підтверджує існування цієї прогалини: непоодинокими є випадки, коли такі справи розглядаються у звичайному відкритому режимі.

Зважаючи на те, що право на приховування факту усиновлення належить виключно заявникам, логічно, що саме вони повинні ініціювати розгляд справи у закритому засіданні. Відповідно, такі справи мають розглядатися закрито виключно за їхнім зверненням (клопотанням). У будь-якому разі, в судовому рішенні має бути чітко зазначено процесуальний режим: справа розглядалася закрито за клопотанням заявників, або ж відкрито через відсутність такого клопотання.

Процесуальний закон імперативно регламентує суб'єктний склад судового засідання. Згідно з ч. 1 ст. 313 ЦПК України, суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язкової участі самого заявника, представника органу опіки та піклування (або уповноваженого органу виконавчої влади), а також безпосередньо дитини, якщо вона за своїм віком і станом здоров'я здатна усвідомити факт усиновлення. Крім того, суд викликає заінтересованих та інших осіб, якщо вважає за потрібне їх допитати. При усиновленні повнолітньої особи обов'язковою є участь заявників та самої усиновлюваної особи [14]. Така імперативна вимога щодо обов'язкової участі обумовлена об'єктивною необхідністю заслухати особисті пояснення учасників та з'ясувати їхні справжні мотиви.

У контексті визначення статусу учасників варті уваги висновки О. С. Бурлаки. Вона зауважує, що на практиці заявники часто помилково зазначають опікунську раду як заінтересовану особу. Проте поняття «орган опіки та піклування» та «опікунська рада» не є тотожними юридичними категоріями.

Законом не покладено на опікунську раду владних повноважень, і вона не має права видавати офіційний висновок про доцільність усиновлення. Крім того, суди нерідко помилково залучають як заінтересованих осіб органи державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС), хоча останні не мають жодного самостійного правового інтересу у вирішенні цієї справи [21, с. 28].

Специфіку предмета судового розгляду таких справ відзначають Г. В. Мудрецька та Е. М. Рагімова. На відміну від типових цивільних спорів, предметом тут є юридичне встановлення факту усиновлення, що де-факто є вирішенням усієї подальшої долі дитини. Крім того, справи цієї категорії можуть ініціюватися не лише громадянами України, а й іноземцями, що ускладнює процес доказування. Обов'язковими суб'єктами судочинства виступають різноманітні державні органи та установи: органи опіки і піклування, департаменти захисту прав дітей, адміністрації дитячих будинків тощо [22, с. 130].

Аналізуючи реальну судову практику, О. О. Коваленко констатує наявність серйозних процесуальних порушень: низка справ розглядалася судами за фактичної відсутності як самих заявників, так і заінтересованих осіб. Суди задовольняли клопотання про розгляд справи за їхньої відсутності та ухвалювали позитивні рішення. Більше того, у багатьох досліджених справах суд взагалі не порушував питання про обов'язкову участь дитини у судовому засіданні [17, с. 91].

Зважаючи на пряму норму ЦПК України про обов'язкову особисту участь заявника, судам необхідно більш відповідально ставитися до розгляду клопотань про розгляд справи без їхньої участі і, як правило, відмовляти у їх задоволенні. Такий підхід узгоджується з позицією Пленуму Верховного Суду України (постанова від 30.03.2007 № 3), який прямо роз'яснив, що розгляд справи про усиновлення за відсутності заявника є безумовною підставою для скасування ухваленого рішення [7]. Аналогічно, якщо дитина досягла віку, що дозволяє їй висловити згоду, суд зобов'язаний з'ясувати необхідність її участі. Якщо дитина

все ж не бере участі у засіданні, суд повинен чітко мотивувати ці підстави безпосередньо у тексті рішення.

На думку М. О. Шевелухи, важливою особливістю цієї категорії справ є необхідність проходження заявниками складної обов'язкової досудової процедури. Вона полягає у зверненні до державних органів та установ, де перебуває дитина, для отримання пакета документів, які одночасно є передумовою для звернення до суду та ключовими письмовими доказами у справі [23, с. 136].

Під час судового розгляду на суд покладається обов'язок дослідити предмет доказування в повному обсязі та перевірити наявність усіх передбачених законом підстав для усиновлення. Згідно з роз'ясненнями Верховного Суду, суд має встановити наявність належної згоди біологічних батьків (якщо вона вимагається законом), відповідність заявника всім вимогам до усиновлювачів, статус дитини (чи підлягає вона усиновленню), наявність згоди самої дитини, а також оцінити висновок органу опіки та дозвіл уповноваженого органу [7]. Суд також обов'язково перевіряє наявність у дитини братів чи сестер. Якщо усиновлюється лише одна дитина з родини, суддя повинен ретельно перевірити обставини, що підтверджують крайню необхідність та доцільність такого роз'єднання, і переконатися у наявності згоди органу опіки на це.

Після повного дослідження всіх наявних доказів (у тому числі висновку органу опіки щодо можливості та доцільності усиновлення) суд виходить до нарадчої кімнати і постановляє рішення, яким або задовольняє заяву про усиновлення, або мотивовано відмовляє у її задоволенні.

3.2. Судове рішення у справах про усиновлення: процесуальні вимоги, зміст та законна сила

Досліджуючи правову природу фінального акта суду, Т. А. Стоянова зазначає, що судове рішення у справах про усиновлення громадянами України є ключовим актом правосуддя. Цей акт ухвалюється судом виключно у результаті

встановлення в судовому процесі законних підстав усиновлення, він містить офіційне підтвердження наявності або відсутності відповідного факту та спрямований на охорону законного інтересу дитини. Наслідком ухвалення такого рішення є виникнення, зміна або припинення цілого комплексу процесуальних та матеріальних правовідносин між усиновлювачем, особою, яка усиновлюється, та родичами з боку обох сторін [11, с. 12].

Результатом судового розгляду заяви про усиновлення є постановлення відповідного рішення, яке може бути ухвалено виключно за наслідками відкритого чи закритого судового засідання. Згідно з нормативними вимогами ст. 263 ЦПК України, таке судове рішення повинно беззаперечно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законність рішення означає, що воно ухвалене судом у точній відповідності до норм матеріального права за умови суворого дотримання процедурних норм процесуального законодавства [14].

Ухвалюючи рішення про усиновлення дитини, суд зобов'язаний всебічно оцінити обставини, що мають істотне значення, перелік яких регламентовано ст. 224 СК України. До предмета обов'язкового судового дослідження належать стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан, житлово-побутові умови проживання та загальне ставлення до виховання дитини. Суд також з'ясовує справжні мотиви, на підставі яких особа прагне здійснити усиновлення, а у разі подання заяви лише одним із подружжя – детальні мотиви, з яких інший з подружжя не бажає стати усиновлювачем. Важливим критерієм для суду є взаємовідповідність кандидата та дитини, тривалість їхнього спільного спілкування та опікування, а також безпосередньо особа самої дитини, стан її здоров'я та її особисте ставлення до потенційного усиновлювача [3].

Процесуальні норми ст. 314 ЦПК України визначають чіткі вимоги до змісту рішення: у разі задоволення заяви суд зобов'язаний вказати у його резолютивній частині про факт усиновлення дитини або повнолітньої особи конкретним заявником чи заявниками [14]. Ці положення додатково деталізовані

у постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3. Суд роз'яснив, що в резолютивній частині рішення необхідно вичерпно навести ідентифікаційні відомості про заявника, повністю зазначивши його прізвище, ім'я, по батькові, точну дату народження, а також його громадянство [7]. Крім того, оскільки заявники наділені процесуальним правом клопотати про зміну імені, прізвища, по батькові дитини, дати та місця її народження, а також про запис їх батьками, у разі задоволення таких клопотань суд обов'язково відображає всі відповідні зміни в тексті рішення. Саме з дня набрання рішенням суду законної сили процедура усиновлення вважається юридично завершеною та здійсненою.

Важливою процесуальною особливістю постановлення судового рішення у справах цієї категорії є те, що до моменту набрання ним законної сили біологічні батьки дитини зберігають за собою беззаперечне право відкликати раніше надану згоду на усиновлення. Настання такого юридичного факту автоматично зобов'язує суд поновити розгляд справи. Хоча подальші процесуальні дії суду у цій ситуації детально не виписані у законодавстві, правова доктрина виходить з того, що після поновлення провадження суд повинен розглянути можливість здійснення усиновлення за винятковою процедурою – виключно в межах підстав для усиновлення без згоди батьків.

Досліджуючи стадію оскарження судового рішення, І. Ю. Татулич акцентує увагу на певних процесуальних ризиках. Хоча апеляційне оскарження у справах про усиновлення відбувається за загальними правилами цивільного судочинства, процесуальний закон встановлює скорочені строки. Відповідно до норм ЦПК України, апеляційна скарга на рішення суду про усиновлення дитини подається протягом десяти днів з дня його проголошення. Науковиця слушно зауважує, що такий стислий строк може об'єктивно ускладнити своєчасну підготовку та подання апеляції, що створює ризики порушення як процесуальних прав учасників справи на оскарження, так і захисту законних інтересів самої дитини [24, с. 23].

Після проходження всіх стадій та набрання рішенням законної сили настає етап його фактичної реалізації. Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, копія судового рішення обов'язково направляється судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для внесення всіх необхідних змін до актового запису про народження усиновленої особи. Якщо ж усиновлення здійснено іноземним громадянином, копія також надсилається уповноваженому органу виконавчої влади. Крім того, у випадках, коли фактичне місце проживання особи, щодо якої подано заяву, не збігається з місцем її народження, суд додатково надсилає копію рішення до органу реєстрації саме за місцем народження [7]. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що судові рішення органічно входять до змісту правового акта усиновлення, будучи його невід'ємною та правовстановлюючою частиною [25, с. 188].

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження процесуальних особливостей розгляду судом справ про усиновлення можна зробити такі узагальнюючі висновки.

Головна мета, яку переслідує інститут усиновлення, полягає у забезпеченні турботи про дітей, які втратили біологічних батьків чи з інших об'єктивних обставин були позбавлені батьківського піклування. За своєю сутністю усиновлення є складним багатогранним процесом, що органічно поєднує психологічні та юридичні аспекти. Воно вимагає не лише забезпечення майбутнього благополуччя дитини, адаптації до нового середовища та всебічного розвитку, але й усвідомлення самими усиновлювачами всіх викликів, пов'язаних із цим актом. Для реалізації цієї мети сімейне законодавство встановлює імперативні умови усиновлення – чіткі нормативні вимоги, дотримання яких є обов'язковим для законного здійснення процедури та підлягає обов'язковому доказуванню в суді.

Важливим аспектом судового розгляду є гарантування таємниці усиновлення. Відповідно до положень сімейного законодавства, заявники наділені правом на збереження в таємниці факту перебування на обліку, процесу пошуку дитини, подання заяви до суду та самого змісту судового рішення. Усиновлена дитина також має право на збереження в таємниці факту свого усиновлення, і лише після досягнення чотирнадцятирічного віку вона набуває законного права на отримання відповідної інформації. Наслідком усиновлення є кардинальна трансформація правового статусу учасників: припинення попередніх зв'язків із біологічними родичами та виникнення нових майнових і немайнових прав та обов'язків з усиновлювачами.

Зважаючи на цивільно-процесуальні особливості справ цієї категорії, ініціювання судового провадження вимагає суворого дотримання низки процесуальних передумов. До них належить наявність у заявника цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності, дотримання правил предметної, суб'єктної та територіальної юрисдикції, наявність безпосередньої юридичної

заінтересованості, а також належне процесуальне оформлення заяви про усиновлення, що включає сплату судового збору та подання необхідних додатків і доказів.

Підготовче провадження у справах щодо усиновлення спрямоване на створення умов для їх своєчасного та об'єктивного вирішення. Головними завданнями цього етапу є встановлення суті правовідносин, перевірка відсутності спору про право, визначення предмета доказування та формування доказової бази. На цій стадії суд також з'ясовує вичерпне коло осіб, які обов'язково мають брати участь у справі (зокрема представників органів опіки та піклування), та забезпечує їхню явку в судове засідання.

Специфіка безпосереднього судового розгляду полягає в особливому складі суду: процесуальний закон визначає, що справи про усиновлення розглядаються колегіально у складі одного професійного судді та двох присяжних. Крім того, з метою забезпечення інтересів сторін та гарантування таємниці усиновлення, суд наділений повноваженнями розглядати такі справи у закритому судовому засіданні.

Завершальним етапом і логічним результатом розгляду заяви є постановлення судового рішення, яке ухвалюється виключно в судовому засіданні. Таке рішення має беззаперечно ґрунтуватися на засадах верховенства права та відповідати критеріям законності і обґрунтованості, тобто ухвалюватися у точній відповідності до норм матеріального та процесуального права. Саме судове рішення виступає ключовим актом правосуддя, з моменту набрання чинності яким процедура усиновлення юридично вважається завершеною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення 10.05.2026).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.05.2026).
3. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 10.05.2026).
4. Домбровський К.Г. Дефініція «усиновлення» та її особливості. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020-17-9. С. 53-57. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/17-2020/11.pdf>
5. Розгон О. В. Надання згоди на усиновлення дитини». *Юридична Україна*. 2008. № 12. С. 93–95. URL: <http://surl.li/tpptj>
6. Микитин В.І. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017 р. Випуск 2 (10). С. 69-73. URL: <http://surl.li/tshd>
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30.03.2007 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>
8. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення 30.05.2026).
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 30.05.2026).
10. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей. Затверджений постановою Кабінету

Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 30.05.2026).

11. Стоянова Т.А. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України. Автореф. дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2009. 17 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594202.pdf>

12. Ольховик Л.А. Правове забезпечення таємниці усиновлення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 240-242. URL: http://lsei.org.ua/11_2022/55.pdf

13. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник. К.: Правова єдність. 2009. 500 с.

14. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 30.05.2026).

15. Тубольцева Я.С. Особливості суб'єктного складу у справах про усиновлення. *Інформація і право*. 2019. № 3(30). с. 132-139. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/17_10.pdf

16. Токарчук Л.М. Правила подання і розгляду заяви про усиновлення: проблеми правового регулювання. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали XVII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 22 лют. 2019 р.). – Харків : Право, 2019. С. 231-235. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/181d78e5-42b3-467f-bbc8-d4f6decf3996>

17. Коваленко О.О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №1. С. 88-92. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2546470b-220a-402b-9a09-f636954ee4ad/content>

18. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: Вид. 2-ге, перероб. та доп. / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2020. 810 с.

19. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23333>

20. Волкова Н., Яніцька І. Процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України: окремі аспекти. *ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК*, 2024/1. С. 40-48. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/6.pdf

21. Бурлака О.С. Деякі проблемні аспекти розгляду цивільних справ щодо усиновлення. *Приватне та публічне право*. 2020. №4. С. 26-30. URL: http://pp-law.in.ua/archive/4_2020/7.pdf

22. Мудрецька Г.В., Рагімова Е.М. Актуальні питання судового розгляду справ про усиновлення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. №4. С. 129-131. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d61884e9-7c31-4d70-bb8a-ca1002c1d1b7/content>

23. Шевелуха М.О. Окреме провадження щодо розгляду судом справ про усиновлення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №1. С. 136-138. URL: <http://surl.li/tshmt>

24. Татулич І.Ю. Правове регулювання процедури усиновлення в Україні. Наукові праці викладачів юридичного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2078?show=full>

25. Поліщук М.Г. Інститут усиновлення як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 186-188. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/42.pdf